

Чистяк Д. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романської філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КОСМОЛОГІЧНИЙ СИМВОЛІЗМ У ПОЕЗІЇ ОЛЕГА ЗУЄВСЬКОГО

Анотація. Статтю присвячено аналізу космологічної символіки в поетичній творчості яскравого поета неосимволістського спрямування О. Зуєвського. Виділяються базові структури міфопоетичної картини світу автора, моделюється структурно-семантичне ядро художнього семіозиса. Визначаються ключові поетичні формули та їхнє концептуальне навантаження.

Ключові слова: символ, концепт, міф, символізм, космологія.

Постановка проблеми. У філологічній науці та суміжних наукових дисциплінах зростає цікавість до проблеми виявлення структурних і семантичних зв'язків, генерованих у мовній системі особливостями міфологічного світовідчуття. Останнім часом у філологічній науці активізуються актуальні дослідження мовних картин світу, етнічних концептосфер і «міфів етносу», які розкривають специфіку взаємодії мовних явищ через аналіз різних рівнів семіосфери культури, розглянутих у міфопоетичному аспекті в працях П. Брюнеля, О. Веселовського, М.-К. Гюе-Брішар, Ж. Дюрана, М. Еліаде, Р. Жирара, І. Зварича, О. Колесника, О. Косарева, Н. Лисюк, Є. Мелетинського, А. Слухай, Н. Слухай, В. Топорова, І. Франк-Каменецького, Н. Фрая, О. Фрейденберг.

У цьому контексті перспективним здається поширення запропонованої нами методики лінгвопоетичного аналізу [3; 4] давньогрецького міфологічного інтертексту у франкомовному художньому тексті (на матеріалі драматургії М. Метерлінка) на ширші текстові масиви, передусім на дослідження художньої мови представників українського символізму, що дозволить розпочати вирішення проблеми космологічної семантики в художньому тексті.

Метою статті є моделювання вербалізації космогонічної картини світу в поетичних текстах видатного українського поета О. Зуєвського, адже комплексний розгляд його космологічної картини світу у філологічній науці досі не проводився.

Виклад основного матеріалу. І. Костецький у програмовій методологічній статті «Як читати вірші Олега Зуєвського» (1958 р.) підкреслює: «Олег Зуєвський – найповніший, найвиразніший представник українського символізму» [2, с. 462]. Далі зазначено, що український символізм не такий однорідний, як французький або російський – там маємо «не тільки символізм ситуації, а й символістичну магію самої поетичної мови, певного роду **вичаровування** (виділено І. Костецьким – Д. Ч.) виразу». Натомість «у фрагментарному українському символізмі ці речі жили здебільшого розрізнено». Так, за спостереженнями І. Костецького, у «Євшан-зілля» М. Вороного «йшлося про звичайний опис, і то навіть не символу, а просто-лінійної алегорії». У Я. Савченка «ситуаційний символізм» поданий «через умовні шаблони мови», тоді як у П. Тичини «раз-у-раз ступенованим символістичним виразом подається пласку, як день, ситуацію» (приклади – «Перше травня на Великдень»,

«Пісня під гармоніку»). О. Зуєвському віддано роль автора, що синтезує обидва вищезазначені напрями й тим самим наближає українські символістські тексти до їх французьких – а в Україні Тичининих – узірців: «Зуєвський не тільки знову зімкнув ці два кінці, повернувши український символізм до того стану, в якому він виявився в найперших тичининських речах. Він бо спромігся й на наступний крок: витворення нової дистанції, нового «пародійного» аспекту символістичного слова. Зробив він це введенням у дію первнів клясицизму. Зуєвський **іпостасував** (виділено І. Костецьким – Д. Ч.) символізм клясицизмом» [2, с. 463]. Далі І. Костецький пропонує класифікацію символістських текстів О. Зуєвського, виділяючи в них стилістичні лінії М. Філянського і С. Малларме. Винятково важливою з погляду методології є теза І. Костецького про те, що «На око, поезії Зуєвського являють собою ребус» [2, с. 469]. Інша методологічна ідея І. Костецького щодо герменевтики поетичних текстів досліджуваного автора – «Зусилля тримати хаос первозданих символів у камені клясицизму кристалізується в сюжеті» [2, с. 475]. Нарешті, на думку І. Костецького, «плинність, безконечність символів, будь вона й убрана в граніт клясицистичної будови, щоб її як слід сприймали, повинна сервіруватися дозами, з певними проміжками для перепочинку» [2, с. 482]. Головний теоретико-методологічний висновок із герменевтичних ідей І. Костецького, на наш погляд, виходить далеко за межі текстологічного дослідження поезій О. Зуєвського. Він свідчить про можливість визначати як символістські ті тексти, автори яких не належали до кола символістів початку ХХ ст., а творили пізніше, пропонуючи власні варіанти поетичного символізму.

Поезія «Прадавні кострища в казковій млі» [2, с. 53] вербалізує серію космологічних концептів відповідно до концептуальної формули тексту: ДАВНИНА – ВОГОНЬ (*Прадавні кострища в казковій млі*) – ЗОРІ – ЗЕМЛЯ (*Не бачили бо зорі на землі*) – ПІДВОДНИЙ СВІТ (*мов дно ріки*) – ВИРІЙ (*Звертаючи в зеленій вирій*) – ВОГОНЬ (*де цвіте вогонь*). Варто звернути увагу на вербалізацію у вищерозглянутому тексті трьох рівнів світобудови. Так само, як і попередньо досліджений текст, концептуалізує і вербалізує три рівні світобудови поезія «Без досвіду» [2, с. 72]: РУХ (*Нечутний рух у цім краю*) – СЕРЕДНІЙ СВІТ (*Нечутно звордиться колосся*) – ВЕРХНІЙ СВІТ (*Минути птаству довелося*) – СЕРЕДНІЙ СВІТ (*в лося*) – НИЖНІЙ СВІТ (*про лосюся*) – ЛЮБОВ (*Ми там, де є любов сама*) – ЗРАДА (*Не вимовляєм слова зради*). Останні два із зазначених концептів репрезентують концептуальну опозицію й показують співвіднесеність людських почуттів і світобудови – принцип психологічного паралелізму, гармонії МАКРОКОСМУ і МІКРОКОСМУ.

Поезія «Координована свідомість» [2, с. 95] побудована на зіставленні, несподуваному поєднанні космологічних опозицій: ВЕРХНІЙ СВІТ – НИЖНІЙ СВІТ (*До неба риба вилітає;*

Чи у потопі аж до неба). Зняття впорядкувальних протиставлень у структурі світобудови – типова ознака ХАОСУ. Опозицію ВЕРХНЬОГО (АСТРАЛЬНОГО) і НИЖНЬОГО (ВОДНОГО) СВІТІВ вербалізує поетичний текст «Близнята» [2, с. 96]: *Це не ставок, а море без кінця, // не здолане, здається, берегами <...> І запалили сонячну відвагу // Для тих, кого над світом підняли, // Неначе море спрагле, що тріпоче <...> У небі власні причепити зорі.* На відміну від розглянутого вище тексту, тут можна бачити структурування КОСМОСУ за допомогою змодельованих К. Леві-Стросом бінарних опозицій міфологічного мислення, тобто діяльність архаїчного МАГА, що, уподібнюючи себе божеству, освоює світ (у руслі ідеї М. Еліаде про повторення першоритуалу).

Поетичний текст “Rivulus vitatus” (з латинської – «Живий струмок») [2, с. 141] також космологічно структурує простір, протиставляючи ВЕРХНІЙ і НИЖНІЙ СВІТИ (*рясні орлята <...> в течію; потік <...> злітали*). Важливою для тексту є й вербалізація концептів СПІВ (*Жадне поголів'я співунів, // Зібране громадами дзвінками*) і ВИРІЙ (*Де їх ревний вирій заповів*). Варто підкреслити, що СПІВ синтезує концепти КОСМІЧНА МУЗИКА і МАГІЧНЕ СЛОВО. Текст «Відречення» [2, с. 142] може бути модельований формулою ПТАХИ (*Кілька птахів лиш для медитацій*) – РАЙ (*Та щоб раєм квітнув кожен звід*) – ЗЕМЛЯ (*Без помилки і земної праці*) – СПІВ, ШЛЯХ (*Як оспіваний до щастя брід*) – КОНИ (*Де немає дня на смертних конях*) – НЕБО (*Що в її екрані голубому*), ДАЛЬ – ДІМ (*Не про даль, чужу догіддам дому*) – ЗОРІ (*Де ніколи й зорі не гадають*). Уявна мандрівка ліричного героя тривіневим космосом ізоморфна подорожі Бояна у «Слові про Ігорів похід» і віддзеркалює, очевидно, архетипні шаманські візії, детально проаналізовані в праці М. Еліаде «Шаманізм».

Інша поезія – «Ілюмінації» [2, с. 97] – вербалізує опозицію тільки двох членів тривіневої світобудови, а саме ВЕРХНІЙ СВІТ (*Сузір'ями тепер аж до кінця; Себе віддавши птахові без тямі*) – СЕРЕДНІЙ СВІТ (*змовниця рілля*). Нарешті, поетичний текст «Символ» [2, с. 111] вербалізує винятково архаїчну однорівневу світобудову: РОСЛИНА (*Тут був стандартом стоколос рясний*) – ДЕРЕВО (*Де сосни здавна затишино пливли*) – РІКА (*І річка реготалась кучерява*) – ЛІС (*Принадніша від простору лісів*).

Поезія «Дорога по сходах» [2, с. 137] за допомогою концепту ШЛЯХ (ключового для текстів чарівної казки) структурує простір. Космологічність поетичного тексту підсилена епічним ритмом (п'ятистопний ямб) і вербалізацією концептуального ланцюжка СВІТ – ПРОСТІР – СОНЦЕ вже в першому рядку: *Великий світ: простори і сонця <...>*. Далі вербалізовано концепти ЗОРЯ – НІЧ (*Небавом гасне, як зоря оця // Запалює свій чорний смолоскип*). Поряд із ВЕРХНІМ СВІТОМ ЗІРОК вербалізовано СЕРЕДНІЙ СВІТ (*луки; весняна мурава; гай*) і НИЖНІЙ СВІТ (*розкрити мушлю; серед морів чужих*). Наприкінці тексту автор знову повертає увагу до ВЕРХНЬОГО СВІТУ (*Чи острова, де птиць, немов сонця*). Однак центральним концептом, неодноразово вербалізованим упродовж тексту, є саме ШЛЯХ (*дорога по сходах; по сходах ідучи; зупиняє крок; увійде; шлях; дорогою; по сходах; заблуканий*). Концептуальна структура має багато спільного із чарівною казкою й художньо моделює подорож МАГА світами.

Концептуальна формула поетичного тексту «Осінні години» [2, с. 59] орієнтована на космологізацію ЧАСУ: НІЧ (*Чорним смутком своїх ночей*) – ВІК (*Кажуть: ждати прийшлося*

вік нам) – Безсмертя (*Голубої в безсмерті днини*) – Світлозір (*Віктарі Світлозір відчинить*) – ЧАС (*І незрушним об'явить час*) – БЕЗМЕЖНІСТЬ (*Там, де зоряний безмір зріє*) – Зоря Христа (*Ми впізнаєм Зору Христа*). Поезія «Щасливе закінчення» [2, с. 93] містить вербалізатори космологічних концептів ВОГОНЬ (*У вогні б згоріли очі*) – ВІЧНІСТЬ (*На сторіччя, на літа*) – РІКА (*І спокійний плин ріки*) – ВІЧНІСТЬ (*Також наче на віки; У нестриманих роках*) – ПТАХ (*Чи назавжди вірний птах*) – ЛЮБОВ (*На любов мою й наказ*). Ця поезія, як і попередня, концептуалізує єдиний ЧАСОПРОСТІР. Вічність астрального космосу (*У давнини летять безодні*) вербалізує поетичний текст «Метеори» [2, с. 113], включаючи концептуальні опозиції МИНУЛЕ – ТЕПЕРІШНЄ (*Контрасти вчора і сьогодні*), СМЕРТЬ – ЖИТТЯ (*Всі, що неждану стріли смерть, // А може, то живі примари*).

Астральний сегмент космологічного світобачення вербалізує поетичний текст «Зоряні іменини Мінотавра» [2, с. 103]. Автор говорить натяками, що потребує декодування тексту на основі свідчень про давньогрецьку міфологію й астрономію. Ідеться про *земну* потвору з острова Крит (людину з бичачою головою – Мінотавра), яка була ув'язнена в *підземній* споруді (лабіринті), а згодом перетворена на сузір'я (*Найбільше зорі витвір цей несуть*) – фігуру, що стоїть на одному коліні (*Він став, як у молитві, на коліна*). Здолавши шлях із підземного світу в надземний, міфологічна істота знімає космологічну опозицію: *Що вирвався в далеку світлу путь // Із лабіринту власного на волю*. Інший приклад зняття цієї опозиції – спостереження зірок, що сходять із моря, на острові Крит, звидусіль оточеному водами: *Хоча й раніше всі вони <зорі, про які йшлося вище. – Авт.> були // Побіля моря під розливи сині // І випливали без кінця з імлі // Осяяти в очах його яскині*. Тут яскиня («печера») репрезентує інший приклад, поряд із лабіринтом, вербалізації ПІДЗЕМНОГО СВІТУ.

Поезія «Аргонавти» [2, с. 50] вербалізує космологічні концепти, що можуть бути виражені формулою ДІМ (*Забуті стали біля входу в дім*) – ШЛЯХ (*Для них мов досі путь була проста*) – МОРЕ (*Так моря блякне рання чистота // І хвилі губляться співочі*) – ЧУЖИНА (*Де клич привітний, де гостний поріг, // Де їхня віра в цій чужині?*). Текст потребує декодування різними методами. По-перше, він віддзеркалює авторську інтерпретацію космології, не тотожну варіантам давньогрецького міфу про аргонавтів (не йдеться про їх повернення!). По-друге, тут імпліцитно втілено концептуальну структуру чарівної казки (ДІМ – ШЛЯХ – ЧУЖИНА, відповідно до концепції В. Проппа про морфологію казки), однак казковий текст передбачає повернення героя. По-третє, невідповідність концептуальної формули авторського міфу ні давньогрецькому джерелу прецедентних концептів, ані архетиповій будові чарівної казки дозволяє звернутися до іншого підходу й використати біографічний метод дослідження художнього тексту. Твір написаний у 1954 р., через п'ять років після прибуття автора до Сполучених Штатів Америки й за відсутності підстав сподіватися на повернення в Україну (це стало можливим тільки через декілька десятиліть). Отже, автор (ліричний герой) трансформує класичний міф про аргонавтів, узгоджуючи його з фактами власної біографії. Так космологія давньогрецького квесту і чарівної казки зазнають впливу індивідуальної космологізації земного світу письменником.

Останній член концептуального ланцюжка подорожі – ПОВЕРНЕННЯ ДОДОМУ – знаходимо в іншій поезії, кон-

цептуально близькій до «Аргонавтів», – «Одіссей» [2, с. 123]. Передусім необхідна інтерпретація джерела прецедентних концептів. Гомерова «Одіссея», як відомо, репрезентує один із творів про повернення давньогрецьких героїв додому після закінчення Троянської війни – цей цикл так і зветься «Повернення». ПОВЕРНЕННЯ – ключовий концепт і «Одіссеї», і чарівної казки. Саме він акцентований останніми двома рядками досліджуваного поетичного тексту: *Він ще радітиме догіддям дому, // Спинившись на власному дворі*. Варто підкреслити, що міфологічний світ античної Греції був світоглядно близьким концептуальний і мовній картинам світу Олега Зуєвського, про що свідчать численні інші його поетичні тексти на давньогрецьку тематику: «Протей», «День Сілена», «Актеон», «Пігмалйон», «Припущення Гелена», «Кассіопея» тощо [2].

Отже, дослідження поетичного мовлення символістських текстів О. Зуєвського дозволяє виділити такі їхні риси, як: античний міфологізм, поглиблений індивідуально-авторським сприйняттям діалектики буття ЛЮДИНИ і КОСМОСУ, – на рівні світоглядної основи творчості; пошук гармонізаційного потенціалу світотворчих концептів шляхом медіації ВЕРХНЬОГО і НИЖНЬОГО СВІТІВ для космізації ХАОСУ, зокрема шляхом впорядкування бінарних опозицій агенсом Маг як корелятом концептів СПІВ і МАГІЧНЕ СЛОВО (рудиментів шаманістичного світовідчуття). Промовистою в цьому контексті є позитивна семантизація ВЕРХНЬОГО СВІТУ як корелята РАЮ, а також представленого астральною тріадою.

Перспективним здається компаративний аналіз космологічної картини світу в поезії О. Зуєвського із прецедентними текстами українських і закордонних (передусім франкомовних, адже автор перекладав тексти С. Малларме) поетів-символістів, а також пошук спадкоємності в діахронічному аспекті з послідовниками творчості цієї визначної фігури у вітчизняному письменстві ХХ ст.

Література:

1. Зуєвський О. Стефан Малларме. Поезії / С. Малларме. Пер. із франц. О. Зуєвського. Оттава: ФУСД; Альберта: КІУС, 1990. С. 1–13.
2. Зуєвський О. «Я входжу в храм...»: Поезії. Переклади. Статті. Матеріали до біографії / упор. Н. Казакова. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 840 с.
3. Чистяк Д. Лінгвоміфопоетичний аналіз художнього тексту. Радуга. 2015. 138 с.
4. Чистяк Д. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі. Радуга. 2016. 272 с.

Чистяк Д. А. Космологический символизм в поэзии Олега Зуевского

Аннотация. Стаття посвящена аналізу космологічної символіки в поетическом творчестве яркого представителя неосимволистского направления в украинской литературе О. Зуевского. Выделяются базовые структуры мифопоэтической картины мира автора. Моделируется структурно-семантическое ядро семиозиса. Выявляются ключевые поэтические формулы и их концептуальное наполнение.

Ключевые слова: концепт, символ, космология, миф, символизм.

Chystiak D. Cosmological symbolism in the poetry of Oleh Zuievsky

Summary. The article is devoted to the analysis of the cosmological symbolism in the poetic writing of the prominent neo-symbolist Ukrainian writer Oleh Zuievsky. Basic structures of the mythopoeic worldview are delimited. The nuclear structures of semiosis are modeled. Key poetic formulas are delimited that attest the original structuring of the worldview of the artistic conceptualization.

Key words: concept, symbol, cosmology, myth, symbolism.